

فضا سیاست فضا در تهران

واژه شهر تهران امروزه مترادف‌های متعددی پیدا کرده است. برخی آن را "تهران بزرگ" می‌نامند. عده‌ای دیگر آن را "کلانشهر تهران" نامگذاری کرده‌اند. این عبارت را جامعه‌شناسان "مادر شهر" و جغرافی‌دانان "منطقه شهری تهران" خوانده‌اند. اگر از مجموعه تعاریف اداری - سیاسی بخش، دهستان، شهرستان و ایستان تهران صرف‌نظر کنیم و براین مترادف‌ها اصطلاحات حقوقی - قانونی شهرداری تهران را نیز بیفزاییم یعنی "تهران محدوده پنج‌ساله" و "تهران محدوده بیست و پنج ساله" و "تهران محدوده استحقاقی" به یقین آن‌چه مشکل‌تر خواهد شد یافتن جایگاه تهران است در میان عبارات فوق. این وضعیت متنوع و متشتت؛ محصول آراینده‌های ایست که در نیم قرن گذشته سازمان فضای شهر تهران را شکل و بسط داده است.

اگر از زاویه‌های دیگر به این سردرگمی نگاه کنیم، اوضاع را استوارتر می‌نماید. شکل‌گیری سازمان فضایی شهر تهران از یک طرف ریشه در تاریخ دارد و ما را به سلسله صفویه متصل می‌کند (اگر از مستندات باستان‌شناسان پیش از اسلام این شهر فعلاً صرف‌نظر کنیم). قاجاریه آن را به پایتختی انتخاب کرد و در این دو دوره طولانی ادراک فضایی و هویت شهری تغییری محسوس و معنادار پیدا نکرد. از طرف دیگر در دوران کوتاه پهلوی اول، تخرکی تازه در چهره شهر پدیدار شد. در این دوران می‌توان نمونه‌ها و نمادهای متفاوتی را نسبت به گذشته در سنیمای شهر

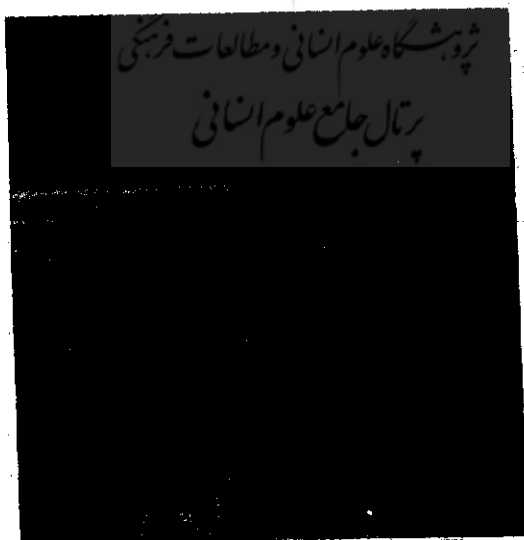
مشاهده کرد اما همچنان آشنا. در دوران پهلوی دوم سازمان فضایی تهران چهره‌های متنوع‌تر، عظیم‌تر، متفاوت‌تر، دگرگون شده‌تر و گسترده‌ای به خود می‌گیرد و این وضعیت در دوران کنونی نیز ادامه یافته است.

شهرنشینی و بازتاب‌های فضایی آن در شهر

به نظر می‌رسد ما (شهرنشینان، متخصصان و مسئولان) به هنگام کاربرد واژه "شهر تهران" تصور مفهومی و مصداقی مشترکی نداریم و نمی‌دانیم برای کدام مقصود از واژه "تهران" استفاده کنیم.

برای شهرنشینی ابعاد و مشخصه‌های متعددی متصور است. در فرصت این مقاله کوتاه آن‌ها را در دو دسته معرفی می‌کنیم؛ مشخصه‌های کمی و مشخصه‌های کیفی. اولی را می‌توان در تعداد جمعیت، مساحت، نوع مصالح، ابعاد بناها، انواع جاده‌های کوچک و بزرگ، تعداد ماشین و از این قبیل دسته‌بندی نمود. و دومی را می‌توان در رفتارها، حساسیت‌ها، عمل‌ها و عکس‌العمل‌های شهرنشینان به بنا، به رنگ، به مصالح، به شکل، به فضا، به علایم تجریدی (مانند علایم راهنمایی) و یا تعداد کتابخوان‌ها و کتابخانه‌ها، تعداد سینما و تئاتر و از این قبیل جستجو نمود. این ابعاد و مشخصه‌ها در مقیاس "کلانشهر" از تنوع و حجم بسیار گسترده‌تری برخوردار هستند.

برحسب چگونگی شهرنشینی، شهر این دو دسته مشخصه را در خود جای می‌دهد. به عبارت دیگر شهر مصداق فضایی ترکیب مشخصه‌های کمی و کیفی شهرنشینی می‌باشد. مسئله امروز شهر در ایران این است که تعادل ضروری بین مشخصه‌های کمی و کیفی برهم خورده و مشخصه‌های

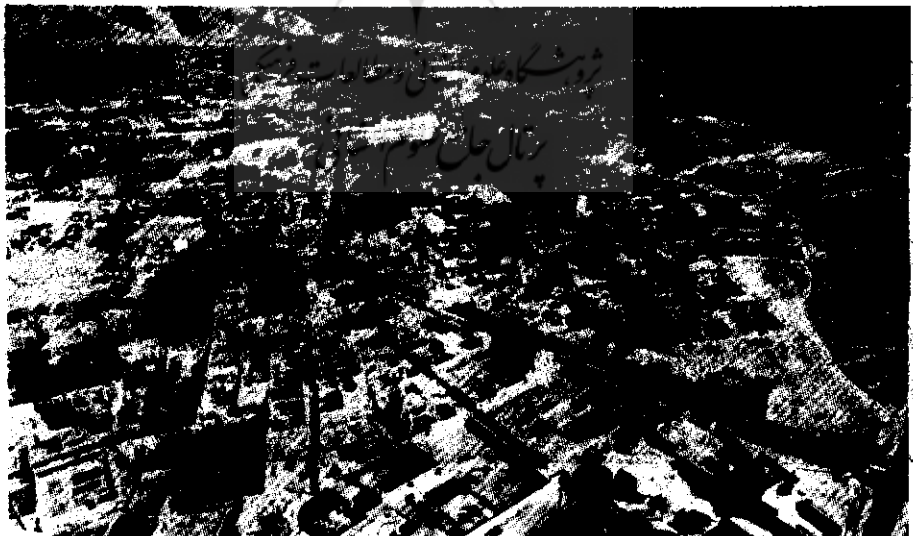

نمایندگان تهران‌های تاریخی، قدیمی و جدید: -ردیف اول کاخ گلستان نماینده فضایی "تهران تاریخی"
-ردیف دوم وزارت دارایی نماینده فضایی "تهران قدیمی" -ردیف سوم ساختمان مخابرات نماینده فضایی "تهران جدید"

کمی نقش تعیین کننده را در شکل دهی سازمان فضای شهرهای ما برعهده گرفته‌اند. براین اساس حضور اجتماعی - سیاسی شهرنشینان در شهر مشروط و انحصاری شده است، امروزه تهران در مقیاس کلانشهر، فضا در اختیار ساکنان خود قرار نداده است و به نظر می‌رسد رغبت طبیعی، آزادانه و آگاهانه شهرنشینان برای تجمع و گفتگو در مقایسه با گذشته شهر تهران کاهش یافته است. در مقایسه با فضاهایی که تهران دهه ۱۳۷۰ برای تردد اتومبیل و تجمع ماشین‌ها (پارکینگ) و فضاهایی که برای فعالیت‌های تجاری اختصاص داده، فضای اختصاصی برای تجمع و گفتگو، یا وجود ندارد یا کاملاً ثانویه می‌باشد.

در تمامی مراحل شهرنشینی به ویژه در کلانشهرها، چگونگی شکل‌گیری بناها و فضاها، ارتباطی مستقیم با رفتار، دانش و ذهنیت ساکنان شهر دارد. شهر آینه تمام‌نمای قدرت سیاسی، توان اقتصادی، شعور فرهنگی، خرد اجتماعی، تدبیر اداری و مدیریت شهرنشینان خود می‌باشد. به عبارت دیگر هر شهر، کشوری است در ابعاد کوچک‌تر. اکنون برای روشن‌تر شدن رابطه شهر، سازمان فضایی و ساختار حاکم بر جامعه یک مثال آورده می‌شود.

در تهران از سال‌های گذشته تا امروز، هر روز شاهد گشوده شدن رو به تزاید مغازه‌ها یا پاساژهای تجاری هستیم. این روند رو به رشد محصول تمایل اقتصاد خرد غیر تولیدی در ساختار کلان حاکم بر جامعه است که شهر انعکاس فضایی آن می‌باشد. همین مطلب را اگر از زاویه‌ای دیگر نگاه کنیم، یعنی محدودیت‌های ساختاری موجود بر سر راه تأسیس مراکز تولیدی و فقدان مدیریت کلان پولی برای هدایت و جذب سرمایه‌های خرد به سمت انباشت مولد، بروز آن در شهر همین ازدیاد مکان‌ها و فضاهای خرد تجاری است. آیا مطالبات حضور اجتماعی گروه‌های مختلف

گذار از "تهران قدیمی" به "تهران جدید" - ۱۳۳۰، بناها و فضاهای پیرامون خیابان ولی‌عصر به سمت شمال.

شهرنشینی از فضای کلانشهری تهران جای تأمل و پرسش ندارد؟ در چنین وضعیتی فرق است بین شهرهایی که مغازه‌ها حیات شهری را رقم می‌زنند با شهرهایی که مراکز فرهنگی و فضاهای اجتماعی شهری، بویائی آن را تضمین کرده‌اند. هویت شهر در این تمایزها رقم می‌خورد و شهر نیز بازتاب تمامی این تمایزها می‌شود.

تهران قدیمی " میدان امام (توبخانه) در حد فاصل سال‌های ۱۳۰۰-۱۲۶۰

تهران تاریخی " میدان امام (توبخانه)

تمایزهای فضائی شهرنشینی در تهران

در مقیاس کلان و در مسیر رشد تهران تمایزهای پدید آمده بین سازمان فضایی و هویت شهری را می‌توان در چند زمینه دنبال نمود. در این جا به اختصار تمام این تمایزها برحسب چند مقوله انتخابی بیان می‌شود.

سرعت رشد شهرنشین

تهران از زمان برگزیده شدن به پایتختی در نیمه دوم قرن دوازدهم تا دهه سوم قرن چهارده هجری با نرخ رشدی آرام در حال گسترش بود. بافت قدیمی که در عهد پهلوی اول بعد از سال ۱۳۰۰ شکل گرفت توانست با بافت‌های شهری شکل گرفته در دوران‌های صفوی و قاجار جوش بخورد و مجموعه‌ای هماهنگ را ارائه نماید. این نرخ آرام شهرنشینی از دهه چهارم قرن چهارده شمسی شتاب گرفت و بافت‌های شهری تازه‌تر و بسیار متفاوت از گذشته را بر اساس شهرنشینی سریع شکل داد. براساس سرعت رشد شهرنشینی در تهران می‌توان تفاوت‌های هویتی آشکاری را در لایه‌های مختلف سازمان فضایی این شهر تشخیص داد.

دوره‌های تاریخی / حکومتی

سازمان فضایی شهر تهران را می‌توان براساس سلسله‌های تاریخی نیز مورد شناسایی و تمیز قرار داد. شهر تهران در عهد قاجار، شکلی مشخص داشت و در عهد پهلوی اول نیز شکلی متمایز— اما در ادامه تهران قاجاری — به خود گرفت و اگرچه با خیابان و ماشین نیز آمیخته شد اما توانست این دو عنصر جدید را در خود ادغام کند. حال آن‌که در عهد پهلوی دوم این دو عنصر شهر را از آن خود کردند. در دوران معاصر رشد شهرنشینی تهران و چهره شهر بر اساس احداث انواع خیابان و جاده و اشباع اتومبیل متمایز است و با سیمای شهری بسیاری از کشورهای دیگر مشابه می‌باشد.

شهرسازی و طرح جامع تهران

در نیمه دوم دهه ۴۰ برای تنظیم و جلوگیری از رشد شتابان سریع و حجیم تهران، برنامه‌ای نظم‌بخش در قالب اولین طرح جامع ۲۵ ساله شهر تهران تهیه و تصویب شد. اهداف اصلی این طرح مشخص کردن چگونگی استفاده از اراضی شهری، احداث و توسعه شبکه معابر (عمدتاً سواره)، مشخص کردن میزان بهره‌وری از ارتفاع و تجمع در واحد سطح (تراکم‌های جمعیتی و ساختمانی) و تعیین محدوده‌های توسعه شهر تهران بود.

بررسی و ارزیابی اثرات این طرح بر سازمان فضایی شهر تهران محتاج فضا و مقاله دیگریست. اولین طرح جامع تهران فرآیند مداخله در سازمان فضایی را به صورت نهادی و عمیق مطرح کرد و

تأثیر قاطعی بر توسعه ناپیوسته تهران و گسست کالبدی و اُفت کیفی فضا برجای نهاد. در این مقاله تا آن جا که به تمایزهای ایجاد شده در سازمان فضائی شهر تهران مربوط است به چند مورد اشاره می شود. با اعمال "ضوابط نظم بخش و قانونی" طرح جامع، در شکل گیری سازمان فضائی شهر تهران تغییرات زیر حادث شدند:

— تغییر جهات گسترش سازمان فضائی شهر از محور شمال — جنوب (که به ادغام پیوسته تجریش و ری منجر می شد) به محور شرقی — غربی و گسترش تا ارتفاعات شرقی تهران و دربرگرفتن تمام آبادی های غرب و ادغام گسسته کرج در سازمان فضائی شهر.

— تغییر ادراک فضائی در جامعه، به نحوی که فضاهای سرباز و سرپوشیده از قلمرو شیوه زندگی خارج شدند، و "تهران جدید" عمدتاً براساس فضاهای بسته شکل گرفت و رشد کرد. و فضاهای باز برای عبور و توقف ماشین در نظر گرفته شد.

— تغییر در روند رشد پیوسته تهران و ایجاد گسست های تحمیلی بر سازمان فضائی شهر شامل اراضی خالی، ساخته نشده و بیدایش بافت های ناپیوسته بیرون از محدوده استحفاظی.

— شکل گیری صرفاً کمی بافت های حومه ای و ناپیوسته مستقل از تأسیسات و تجهیزات و فضاهای شهری، با کیفیت بسیار پایین ساخت و ساز.

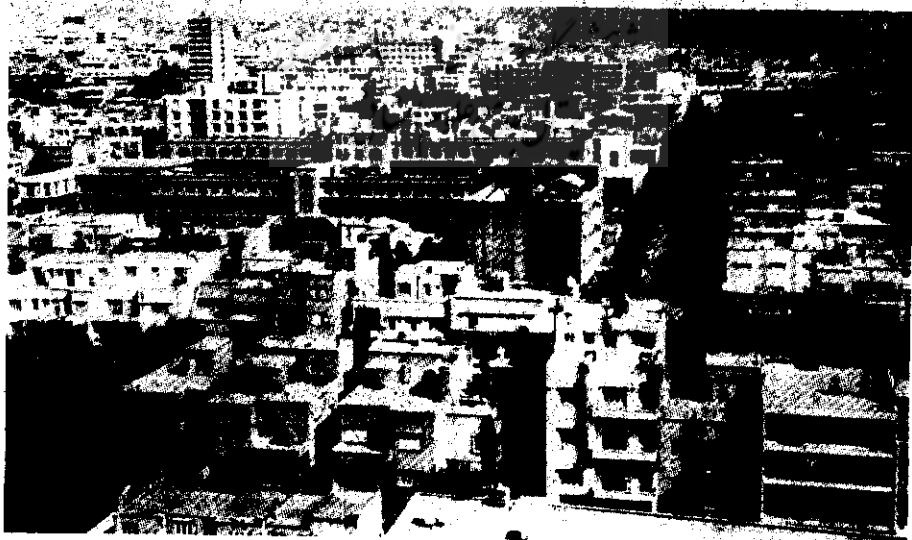
بدین ترتیب اعمال ضوابط طرح جامع بر شهر تهران به ایجاد تمایزهای قاطعی در سازمان فضائی شهر منجر شد.

قطبی شدن عملکردی و مهاجرت درون شهری

از دهه ۴۰ به بعد به موازات دورشدن تهران از مشخصه‌های هویتی و کیفی، مشخصه‌های عَرَضی و کَمی سنگین به سازمان فضائی شهر تحمیل شدند. این مشخصه‌ها محصول ترکیب ناموزون فرآیندهای مداخله‌گر با فرآیندهای درونی رشد تهران می‌باشند که بر اثر شهرنشینی سریع از حیوة آگاهی‌های فضائی شهر خارج شدند.

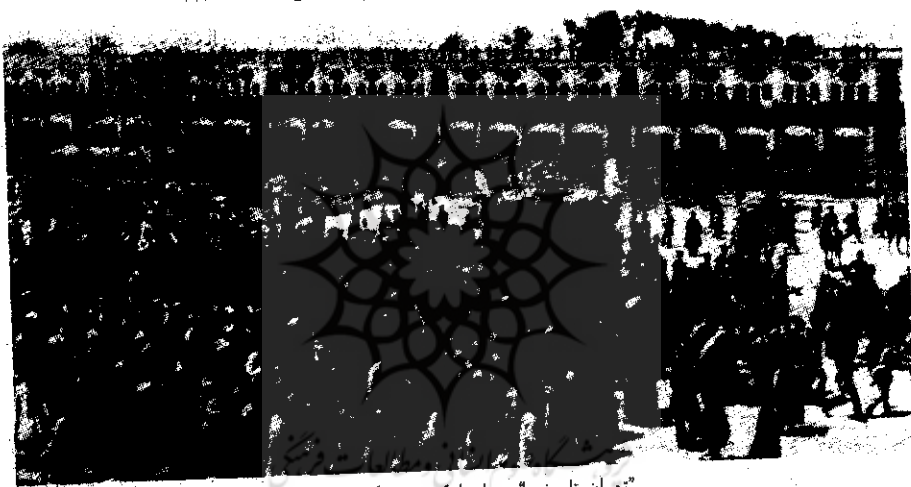
در فرآیند رشد از دهه ۴۰ به بعد، سازمان فضائی شهر تهران نوعی تقسیم عملکرد اجباری را پذیرا شد. بافت‌های تاریخی و قدیمی و قسمت‌های چسبیده به آن‌ها از بافت جدید، مرکزیت تجاری، خدماتی و اداری را تا حد اشباع و لبریز شدن پذیرفتند و بافت‌های حومه‌ای و ناپیوسته مرکزیت کارگاهی، کارخانه‌ای و تولیدی را، بدین ترتیب قطبی شدن تحمیلی عملکردها، بر مهاجرت‌ها و سکونت‌های درون و برون‌شهری تأثیر گذاشتند. طبقات اجتماعی متوسط و بالا در حد فاصل شمال، شمال‌غرب و شمال‌شرق و طبقات اجتماعی متوسط و پایین در حد فاصل جنوب، جنوب‌غرب و جنوب‌شرق سازمان فضائی شهر تهران در میان دو قطب عملکردی فوق‌الذکر ساکن شدند و جمعیت ناگزیر در بیرون محدوده استحقاقی طرح جامع مستقر شدند. بافت‌های تاریخی و مرکزی سازمان فضائی روزبه‌روز فرسوده‌تر شدند تا آن‌جا که بناها و فضاهای با هویت به انبار کالاهای وارداتی، سکونت‌گاه مهاجران بسیار فقیر، جولانگاه دستفروش‌ها و توقفگاه چهارچرخه‌ها، گاری‌ها و سواری‌ها بدل شدند و از آن‌ها به نام "کلنگی" در بازار ساختمان نام برده شد و بافت‌های حومه‌ای و ناپیوسته بدون تأسیسات و تجهیزات و فضاهای شهری مستقر بر اراضی دایره و بایر کشاورزی روزبه‌روز گسترده‌تر شدند و فقیرانه‌ترین سکونتگاه‌های شهری را شکل دادند.

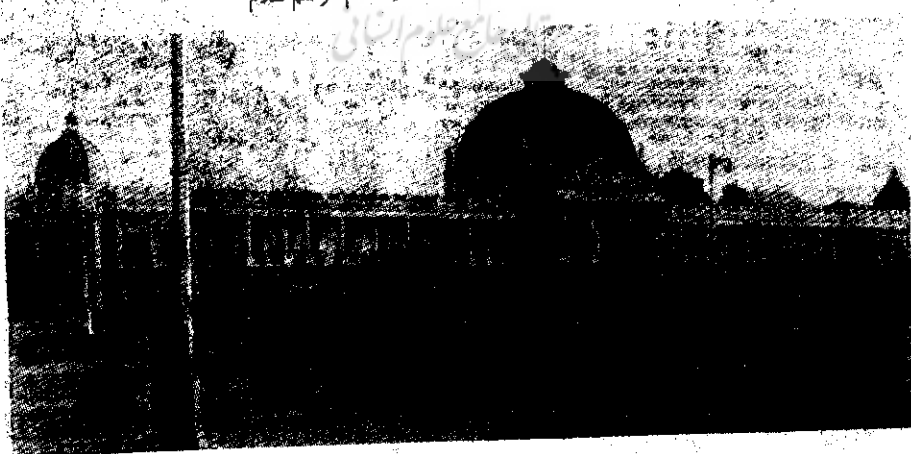
"تهران جدید" (عکس در سال ۱۳۴۰ گرفته شده است) آپارتمان‌های بهجت‌آباد بر جای زائغه‌ها مستقر شده است.

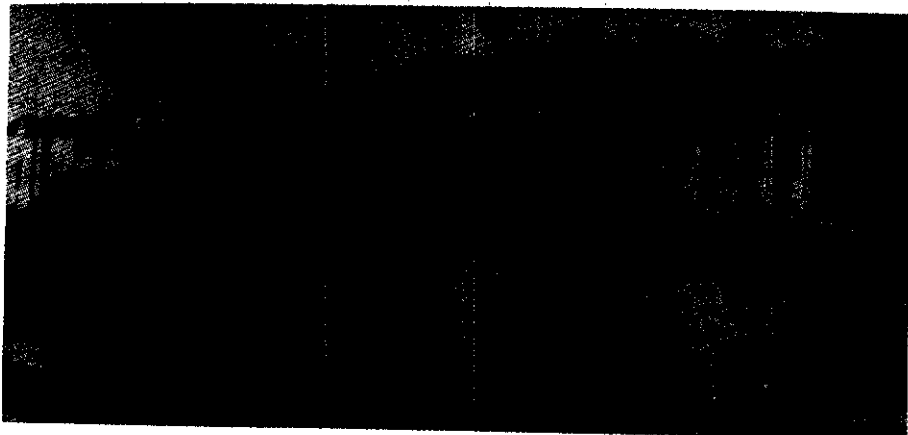
"تهران تاریخی" میدان امام - درحد فاصل سالهای ۱۳۰۰-۱۲۶۰

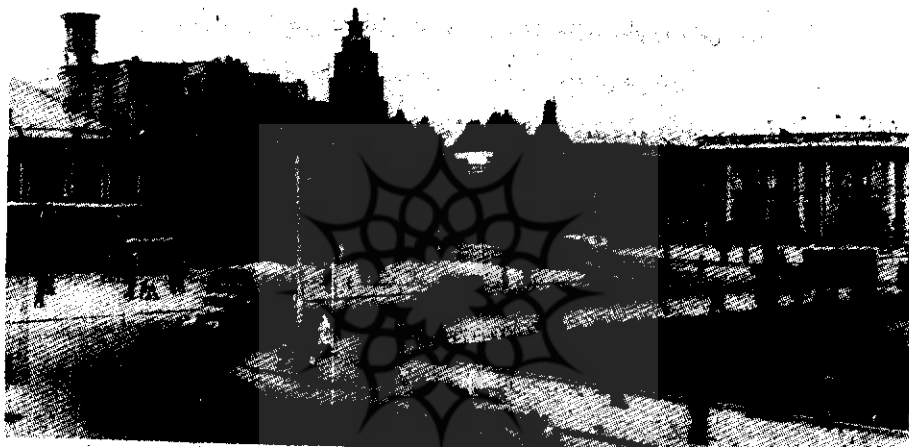
"تهران تاریخی" میدان ارک در هنگام مراسم سلام

"تهران قدیمی" درگذار به "تهران جدید" میدان امام (توبخانه) ۱۳۴۰

تهران قدیمی " میدان امام (توپخانه) ۱۳۳۰-۱۳۰۰

تهران قدیمی " میدان امام (توپخانه) ساختمان راهپای و رانندگی

تهران قدیمی " میدان امام (توپخانه) ۱۳۳۰-۱۳۰۰ ساختمان "بسیم بهلوی"

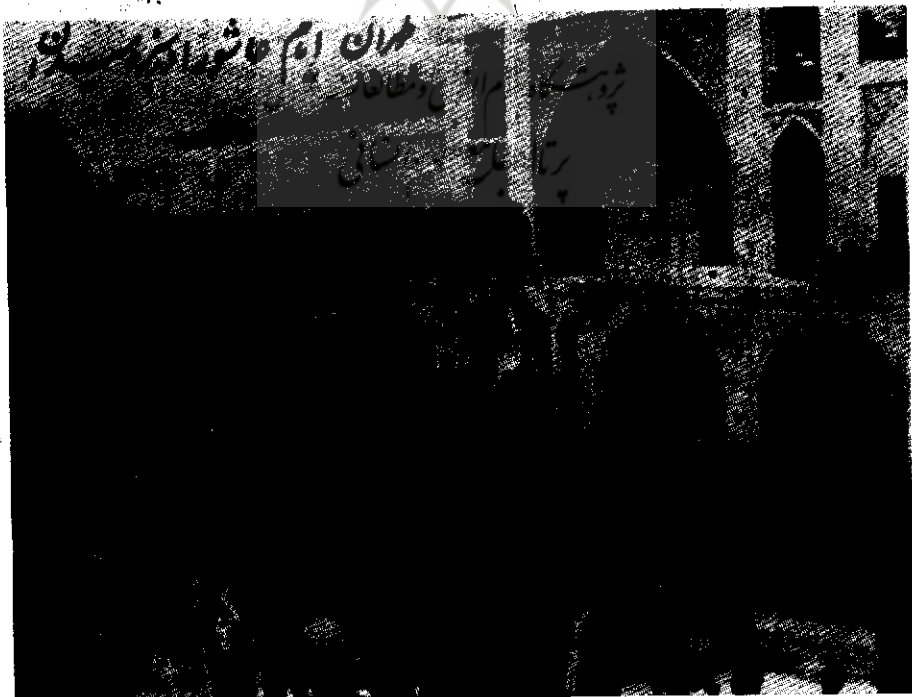
فضاهای سیاسی اجتماعی و هویت شهری

در این مقاله برای این که بدانیم درباره چه و کجا گفت و گو می کنیم، تا آن جا که به شناخت تمایزهای موجود در سازمان های فضائی شهر تهران مربوط است، پیشنهاد می شود به هنگام نگاه مجدد به تهران ۵ عامل را در نظر بگیریم:

- (۱) تاریخی شکل گیری "شهر تهران"
- (۲) زمان سرعت شکل گیری و نرخ رشد شهرنشینی "شهر تهران"
- (۳) چهره، سیما و آرایش فضائی شکل گیری "شهر تهران"
- (۴) میزان تأثیرپذیری از فرآیندهای درونی و بیرونی شکل دهنده "شهر تهران"
- (۵) فضاهای شهری که به طور بالقوه برای حضور اجتماعی، — سیاسی ساکنان قابل استفاده می باشد.

اکنون با در نظر گرفتن ۵ عامل پیشنهادی فوق، سازمان یابی فضائی شهر تهران را مرور و عبارات مترادف پیشنهادی حاصل شده از این مرور را معرفی می کنیم:

"تهران تاریخی" — این عبارت برای تهران دوره صفوی و تهران دوره قاجاری در نظر گرفته شده است. شکل گیری تهران تاریخی در زمانی طولانی و با سرعتی آهسته صورت گرفت. سازمان یابی فضا به طور مؤثر و مستقیم از فرهنگ بومی تأثیر پذیرفته و چهره و سیمای شهر از نظامی هماهنگ منسجم و اختصاصی برخوردار بود. حد شمالی، شرقی، جنوبی و غربی این تهران منطبق است بر خیابان های انقلاب، شهدا، شوش و کارگر و محدوده زمانی آن از سال ۱۳۰۰ چندان فراتر نمی رود. ساکنان تهران تاریخی برای برگزاری مراسم مذهبی، اعیاد و

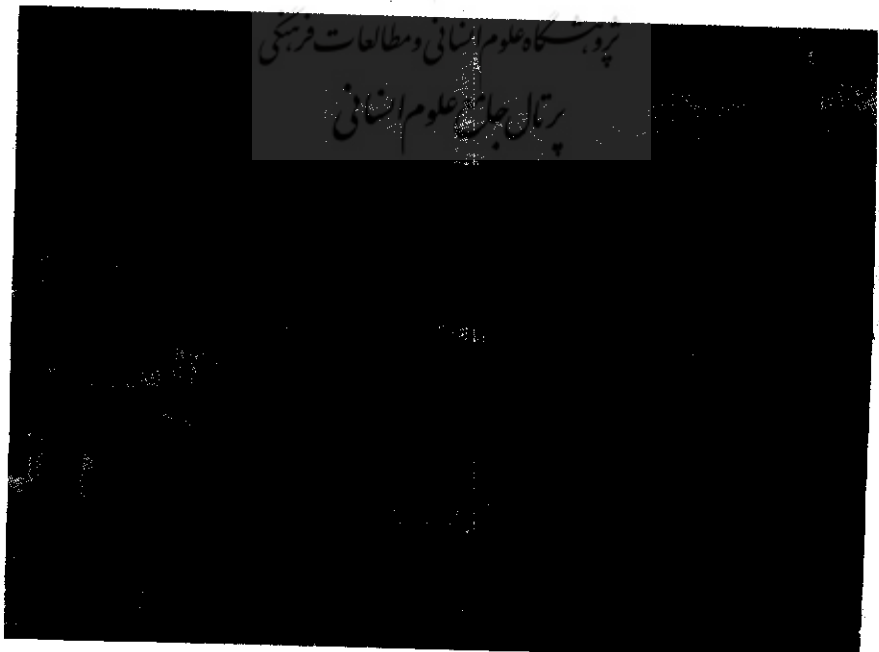

اجتماعات شهری و تجمعات سیاسی می‌توانستند از چندین فضای شهری که بطور مستقیم پاسخگوی اینگونه فعالیت‌های اجتماعی بود بهره ببرند.

پیش از احداث خیابان پانزده خرداد (بودر جمهوری)، محور ارتباطی بین سه فضای شهری میدان پانزده خرداد (ارگ)، سبزه میدان و جلوخان مسجد امام (شاه) بعلاوه صحن این مسجد، مهم‌ترین فضاهای اجتماعی بودند که سازمان فضائی شهر تهران متناسب با سطحی که تهران آن روزگار در اختیار داشت در اختیار ساکنان خود قرار داده بود. اعیاد آئینی و رسمی در میدان پانزده خرداد، تجمعات سیاسی در سبزه میدان (عمده‌ترین فضای تحقق جنبش تنباکو) و مراسم سوگواری و عزاداری در جلوخان و صحن مسجد امام و در مواقعی ترکیبی از هر سه فعالیت در هر سه فضا. با احداث خیابان پانزده خرداد (در حداثه ۱۳۰۹ - ۱۳۰۴) بدنه شمالی سبزه‌میدان تخریب شد و فرآیند تبدیل این فضا به وضعیت امروزی فراهم شد.

"تهران قدیمی" - این عبارت برای توسعه تهران در دوره پهلوی اول تا کودتای ۲۸ مرداد پیشنهاد می‌شود و شکل‌گیری آن کمی بیشتر از سی سال بطول می‌انجامد، در این مدت کوتاه، سرعت شکل‌گیری "تهران قدیمی" نسبت به "تهران تاریخی" اگر چه بیشتر است اما در مقایسه با شهرنشینی سریع و شکل‌دهنده تهران‌های بعدی می‌توان آنرا کند و بطئی در نظر گرفت. به همین جهت "تهران قدیمی" در پیوند با "تهران تاریخی" در چهار جهت پیرامونی آنرا در برمی‌گیرد و در بیرون و درون آن خود را بازسازی می‌کند.

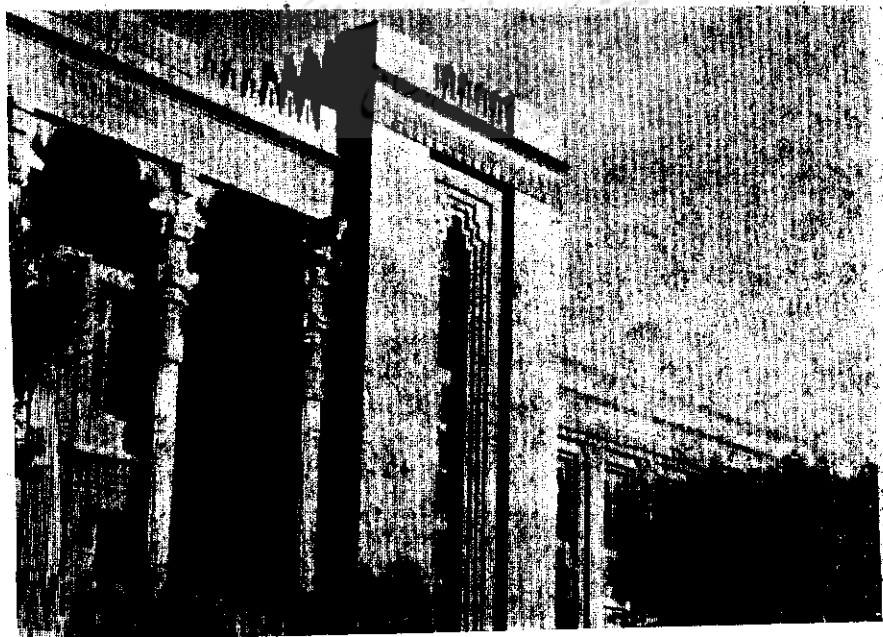
سازمان فضایی "تهران قدیمی" از چهره‌های متنوع‌تری برخوردار است. علاوه بر فرهنگ بومی از فرهنگ باستانی و فرهنگ اروپایی نیز تأثیر پذیرفته است، اما هنوز ادراک فضایی و

هویت شهری حضور دارد. هویت شهری برای "تهران قدیمی" به میزان قابل توجهی "ایدئولوژیک" است. به همین جهت اگرچه از "تهران تاریخی" تأثیر می‌پذیرد اما با خشونت تخریب دروازه‌ها و بناها) با آن رفتار می‌کند.

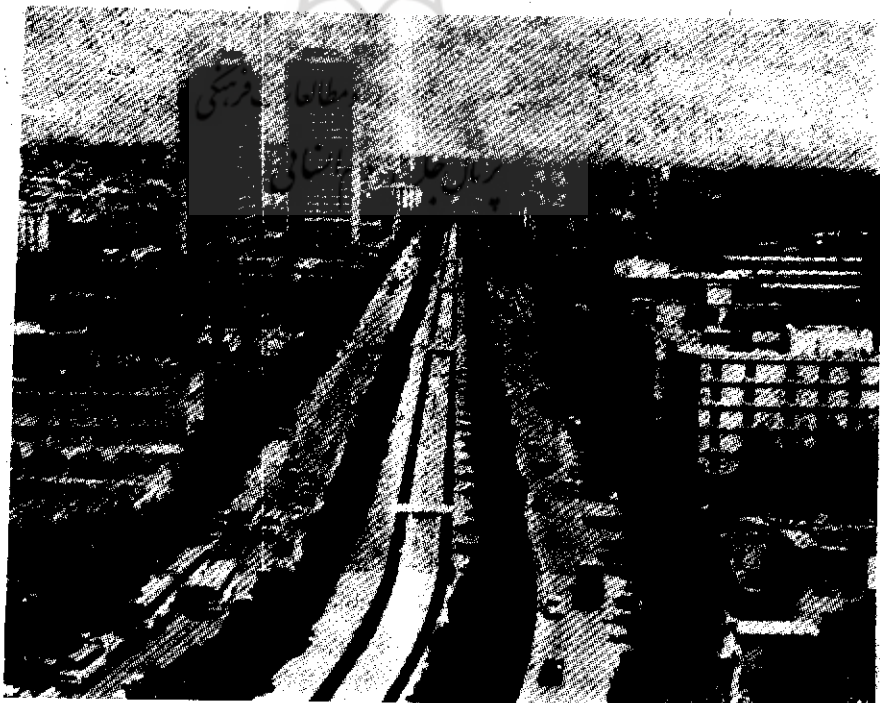
"تهران قدیمی" می‌باید یادآور عصر هخامنشی باشد و آن در کاخ شهربانی واقع در میدان مشق و بانک ملی خیابان فردوس جلوه‌گر می‌شود و کاخ وزارت امور خارجه یا الهام از کعبه زرتشت ساخته می‌شود. حتی خارجی‌ها هم بر این باورند که "تهران قدیمی" می‌بایست یادآور تمدن گذشته باشد. آندره‌گدار فرانسوی موزه ایران باستان را با الهام از کاخ تیسفون دوران ساسانی می‌سازد. حضور تمدن جدید در فضا با احداث هنرستان دختران و پیرامون میدان امام (توپخانه) ظهور می‌کند. در تصاویر موجود می‌توان تمایزهای هویتی میدان امام (توپخانه) را در حدفاصل ۱۳۳۰ - ۱۲۶۰ مشاهده کرد. میدان امام یکی از دو فضای شهری عمده اجتماعات "تهران قدیمی" است. در حدفاصل سال‌های ۱۲۶۰ تا ۱۳۰۰ شمسی با انتقال فعالیت‌های میدان ارگ به توپخانه این میدان با ابعاد 110×22 متر به یکی از فضاهای شهری "تهران تاریخی" تبدیل شد. پیرامون این میدان در حدفاصل ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰ تخریب و تجدید بنا می‌شود و امکانات عبور سواره برای آن فراهم می‌شود و در اختیار فعالیت‌های اجتماعی شهر قرار می‌گیرد. معماری و تجلیات فضایی آن ضمن بهره‌وری از شهر سازی صفویه، به "تهران تاریخی" و سبزه میدان هم وفادار بود و بعلاوه حالات و روحیات تازه‌تری را به شهرنشینان خود عرضه کرد.

همانگونه که میدان پانزده خرداد واقع در "تهران تاریخی" در برابر کاخ‌های پادشاهان قاجار، محل تظاهرات اجتماعی بود، تظاهرات و نیازمندی‌های جامعه به تجمع در دوران

"دموکراسی ناقص" (۳۲-۱۳۲۰) در فضای شهری میدان بهارستان در روبروی مجلس شورا انجام می‌شود. خیابان‌های "تهران تاریخی" هنوز به عنوان فضاهای شهری قابل استفاده برای حضور اجتماعی-سیاسی شهرنشینان می‌باشد و اتصال فضاهای شهری "تهران تاریخی" را با "تهران قدیمی" برقرار می‌کنند. فضاهایی که در آن دوره توان ترغیب جامعه را به ابراز وجود برمی‌انگیزند.

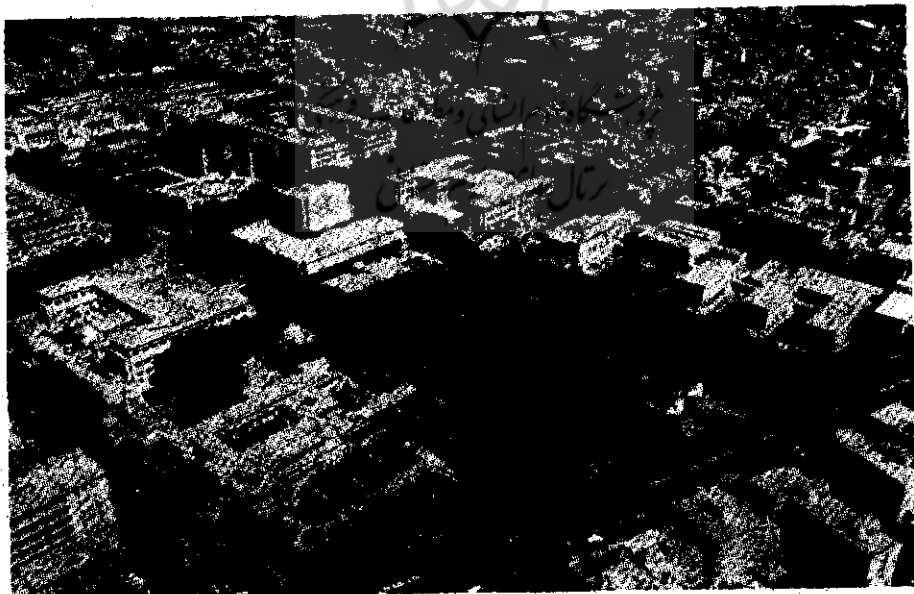
"تهران جدید" - در نیمه دوم دهه ۱۳۳۰ بازتاب فضایی رشد سریع تهران آغاز شد و "تهران جدید" در پیرامون "تهران قدیم" که "تهران تاریخی" را در برگرفته بود شکل گرفت و تا نیمه دوم دهه ۱۳۴۰ بیشتر به سمت شمال (تجریش) و شرق (تهرانپارس) پیشروی کرد. "تهران جدید" فرصت دزونی شدن فرهنگ‌های باستانی، اسلامی و اروپایی را که در سازمان فضایی "تهران قدیمی" جوانه زده بود، با اوج گرفتن رشد شهرنشینی از دست می‌دهد. این رشد جهنده دیگر در چارچوب سازمان فضایی "تهران تاریخی" و "تهران قدیمی" هم نمی‌گنجد. از نیمه دوم دهه ۱۳۴۰، شکل‌دهی مجدد سازمان فضایی شهر تهران به طرح جامع واگذاری می‌شود. در این دهه درآمد حاصل از فروش نفت و اقتدار تمرکز سیاسی - اقتصادی، کشور را مجاز می‌دارد تا هر چیز منجمله طرح جامع را وارد کند. مفهوم "وارداتی" بر جای مفهوم "درون‌زایی" می‌نشیند "تهران جدید" تجربه واردات را در فضا بازمی‌تابد. شکل‌گیری چهره شهر نیز وارداتی می‌شود. سرعت تعیین‌کننده است و اتومبیل وارد می‌شود. سازمان فضایی "تهران جدید" تمام هم‌وغم خود را برای پذیرایی از اتومبیل در احداث خیابان متبلور

می‌کند. ایدئولوژی آسفالت، بلوار، دسترسی سواره ایدئولوژی حاکم بر سازمان فضائی شهرهای کشور می‌شود. سازمان فضائی "تهران جدید" به مثابه سازمان سیاسی - اقتصادی، ایجاد فضا و محل برای تجمعات و حضور مردم در صحنه شهر را فراموش می‌کند. میدان‌ها و خیابان‌ها دیگر کمتر فضای شهری و بیشتر محل تردد اتومبیل‌ها و گشایش مغازه‌ها هستند.

"تهران جدید" فضاهای تازه‌تری را به شهرنشینان عرضه می‌نماید تا شاید بتوانند برای تظاهرات اجتماعی از آن بهره گیرند. بعنوان مثال می‌توان از پارک‌ها، استادیوم‌های ورزشی و سالن‌های اجتماعات نام برد. توجه به این نکته حائز اهمیت است که نظارت، مدیریت و مالکیت این فضاها که متعلق به دولت و شهرداری می‌باشد، حضور شهرنشینان را در این فضاهای مشروط می‌نماید. از طرف دیگر تصور ذهنی شهرنشینان حتی تا امروز از پارک، محل مصفايي چون باغ و بوستان است که برای گردش و پیک‌نیک و یا چیدن میوه مناسب است. به تدریج پارک جای خود را برای حضور بازنشستگان، زنان خانه‌دار و شهرنشینان علاقمند به ورزش و سایر جنبه‌های اجتماعی زندگی شهری باز کرده است. به هر صورت نباید فراموش شود که پارک‌ها فضاهای شهری نیستند. در موارد نادری هم که پارک‌ها برای تظاهرات اجتماعی مورد استفاده قرار گرفتند؛ همانند تصور جنگل، درخت‌ها و گل‌و گیاه و چمن‌ها آسیب فراوان دیدند.

در "تهران قدیمی" فضاهای شهری همچون خیابان و میدان به علت حضور ادراک فضائی در جامعه و پایین بودن میزان مالکیت و بهره‌وری از اتومبیل، امکان استفاده و حضور شهرنشینان در این فضاها بیشتر بود. خیابان شرقی - غربی انقلاب در حفاصل میدان‌های

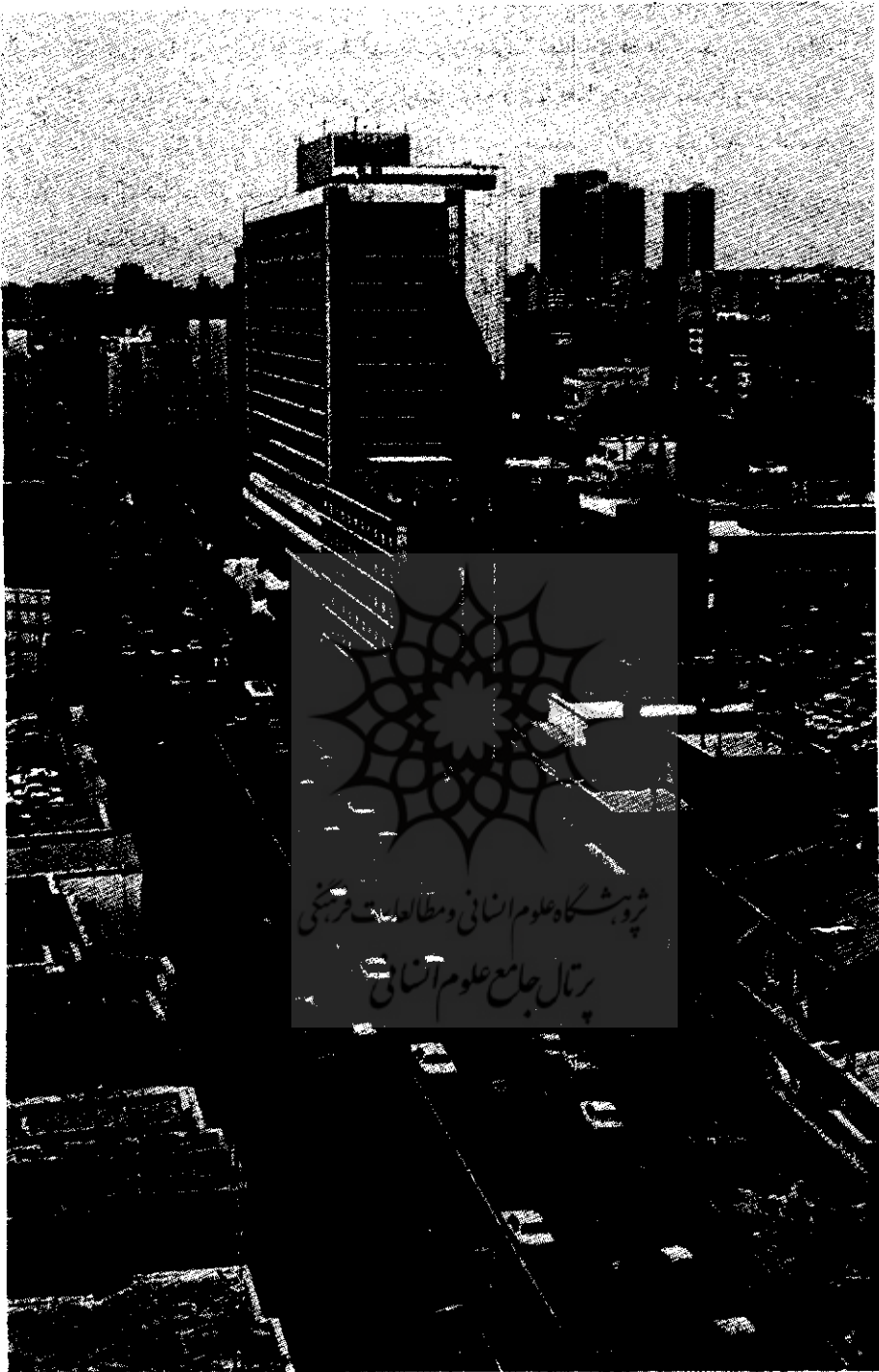
"تهران جدید" از فضاهای دانشگاه تهران به عنوان فضاهای شهری استفاده می‌کند. هنوز ادراک فضائی بر شهر حاکم است. اتصال خیابان انقلاب با جلوخان و سردر دانشگاه تهران و توالی و تسلسل فضاهای باز.

امام حسین، فردوسی و انقلاب، فضاهای مناسبی برای تظاهرات اجتماعی بودند. اگر فضاهای باز دانشگاه تهران را نیز براین فضاها بیفزاییم، "تهران جدید" مطالبات فضائی شهرنشینان برای تجمع را از پس انداز فضائی "تهران قدیم" پرداخت کرده و تنها فضائی را که بعدها و بالاچار برای پاسخ به این نیاز به سازمان فضائی شهر تهران کرد، میدان آزادی بود که در ادامه خیابان و میدان انقلاب در سمت غرب "تهران جدید" ساخته شد و جنبه نمادین و نمایشی این میدان بر استفاده‌های سیاسی - اجتماعی شهرنشینان از آن کاملاً غلبه دارد.

"تهران حومه‌ای" - این عبارت در ارتباط با شکل‌گیری تهرانی است که در اثر اعمال محدودهای اولین طرح جامع (مصوب ۱۳۴۸) به همراه گران شدن زمین و هزینه‌های زندگی در تهران‌های جدید، قدیمی و تاریخی، بیرون از محدوده‌های خدماتی طرح جامع، بر روی بخش‌هایی از اراضی فاقد مالکیت مشخص، در کنار کوه و تپه و رودخانه و اطراف جاده‌های دوردست پیرامون "تهران جدید" پدیدار شدند. از سال ۱۳۴۰ به بعد سازمان فضائی تهران، بافت‌های شهری "خودرو" را که با سرعت بسیار و فقدان تجهیزات و تأسیسات شهری و کیفیت‌های ساخت‌وساز بودند، در خود جای داد.

سرعت شکل‌گیری "تهران حومه‌ای" و "تهران جدید" در مقایسه با تهران‌های پیشین بسیار زیاد بود و سطوح زیادی از اراضی بایر و کشاورزی و باغ‌ها برای "تهران حومه‌ای" و "تهران ناپیوسته" مصرف شدند. "تهران حومه‌ای" سازمان فضائی شهر را به سمت "کش آمدگی کالبدی" سوق داد. بخش‌های بسیاری از "تهران حومه‌ای" عمدتاً و فقط مسکونی هستند. "تهران حومه‌ای" مطالبات تأسیساتی، تجهیزاتی و شهری خود را از سه تهران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نامبرده دریافت می‌کند. در دوران شکل‌گیری "تهران حومه‌ای" مفاهیم مندرج در سازمان فضائی شهر تهران تغییر موضع دادند: مفهوم سکونت به مسکن و شهریت به رشد شهر بدل شد. ایدئولوژی غالب بر رشد شهر احداث خیابان و تفکیک اراضی در هر اندازه و قواره‌ای بود. حریم‌های فضائی مانند حریم عابر پیاده، حریم فضای خصوصی حریم فضاهای شهری یکی بعد از دیگری به توسط خیابان و ساختمان برجیده شدند. "حرمت اجتماعی" ما به ازاء فضائی خود یعنی "حریم" را در این دوره از شکل‌گیری سازمان فضائی تهران از دست داد و مرزبندی‌های آن‌ها بسیار درهم و مخدوش شدند.

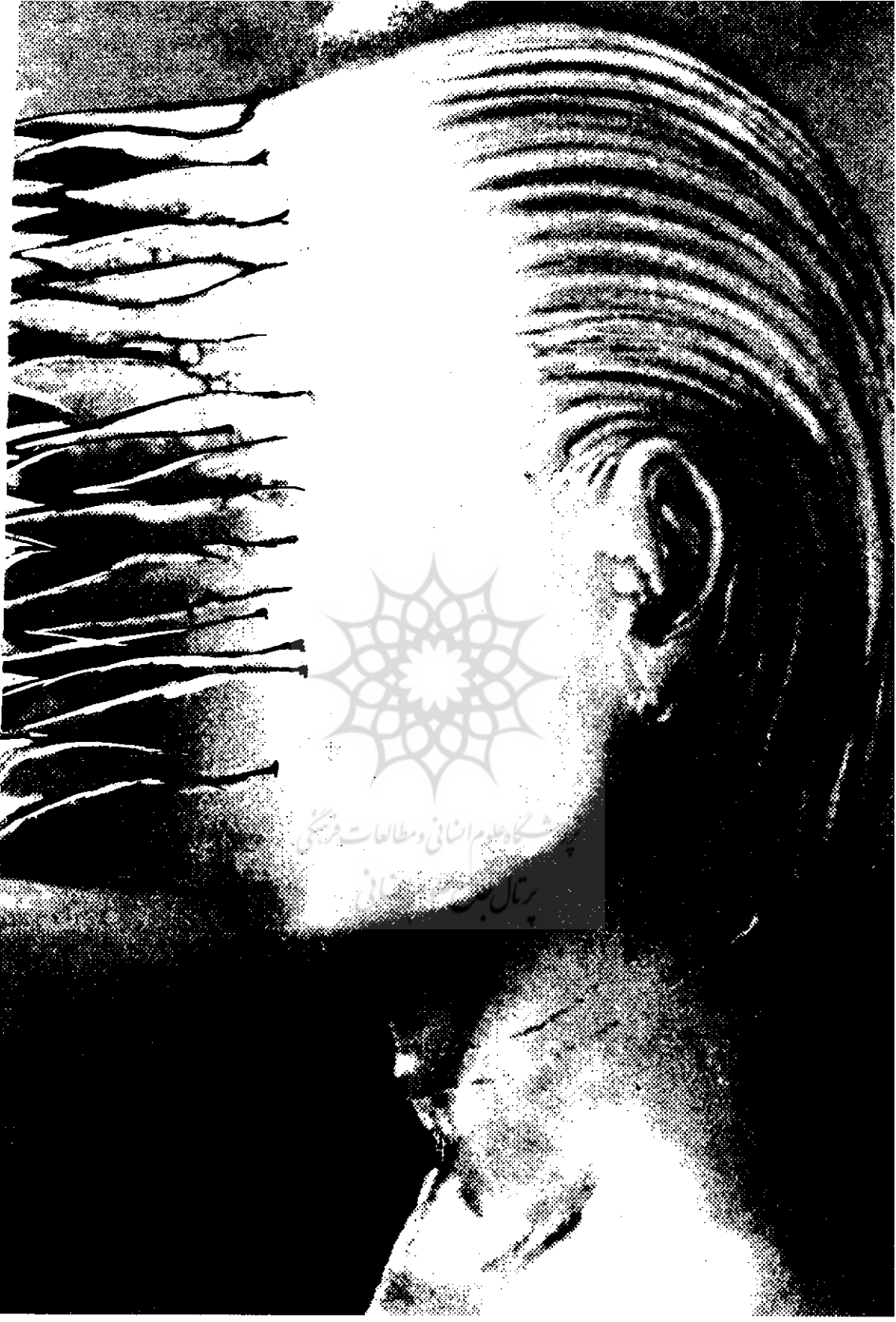
"تهران ناپیوسته" — این عبارت نیز بر این اساس انتخاب شده است که پیدایش و رشد تهران جدا از چهار تهران پیشین، بر اثر اعمال محدودۀ استحقاقی شکل گرفتند (نمونه اسلام‌شهر). از دهه ۱۳۵۰ به بعد حضور این تهران رسمیت یافت و در درون این دو تهران یعنی "تهران حومه‌ای" و "تهران ناپیوسته" انواع بافت‌های سازمان یافته و خودرو، حاشیه‌ای و روستائی مجتمع و پراکنده وجود دارد.

مطالبات "تهران حومه‌ای" و "تهران ناپیوسته" از سازمان فضائی تهران شهرسازی و مدیریت شهری می‌بایست مجدداً در دستور کار ما (شهردانشینان، متخصصان و مسئولان) قرار بگیرد.

کتابخانه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

شکوه علم انسانی و مطالعات فرهنگی
سال ۱۳۸۵ شماره ۱